УДК 94 (575.1) /1930-1931

КОЛЛЕКТИВЛАШТИРИШ ЖАРАЁНИДА “ҚУЛОҚ” ОИЛАЛАРИНИ СУРГУН ҚИЛИШНИНГ РЕПРЕССИВ МЕХАНИЗМИ

М.Ғ. Абдуллаев, А.Т. Матбобоев

Мақолада қишлоқ хўжалигини ёппасига коллективлаштириш жараёнида “қулоқ” оилаларини сургун қилишнинг репрессив чора-тадбирлари очиб берилган. Сургун қилишга доир меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ва йўриқномаларни таҳлил этиш асосида ОГПУ органларининг қулоқ оилаларини сургун қилишдаги фаолияти ёритилган. “Қулоқлар сургуни”нинг Ўзбекистондаги жараёнларига доир фактик далиллар келтирилган.

Калит сўзлар: *коллективлаштириш, қулоқ қилиш, “қулоқлар сургуни”, ОГПУ, репрессив механизм, қулоқ тоифалари, сургун минтақалари, йўриқнома, “учлик”, сургун операцияси, махсус посёлкалар.*

В статье раскрыта репрессивные меры по принудительной переселении “кулацких” семей в процессе сплошной коллективизациисельского хозяйства. На основе анализа нормативно-правовых документов и инструкций по ссылке, освещается деятельность органов ОГПУ по высылке кулацких семей. Приводятся фактические данные о процессов «кулацкой ссылки» в Узбекистане.

Ключевые слова: *коллективизация, раскулачивание, «кулацкая ссылка», ОГПУ, репрессивный механизм, категории кулаков, регионы ссылки, инструкция, «тройка», операция по высылке, спецпосёлки*.

1929–1933 йиллардаги қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш деҳқон хўжаликларини қулоқ қилиш билан бирга олиб борилди. 1929 йил охири – 1930 йил бошларида СССРнинг айрим ўлка ва областларида маҳаллий ҳокимият органлари қарори билан қулоқ хўжаликлари мол-мулки мусодара қилинган ҳолда ўлка ёки область ташқарисига сургун қилина бошлади. Бу жараён кейинчалик янада кенг тус олди.

ВКП(б) Марказий Комитети Сиёсий бюросининг 1930 йил 30 январдаги “Ёппасига коллективлаштириш районларида қулоқ хўжаликларини тугатиш тадбирлари тўғрисида”ги қарорида қулоқ хўжаликлари уч тоифага ажратилди [1. Б. 125–126]. Биринчи тоифага киритилган қулоқ хўжалиги бошлиқлари қамоққа олиниб, иши махсус “учлик”лар томонидан кўрилди ва концлагерларга юборилди, оила аъзолари эса сургун қилинди. Учинчи тоифадаги қулоқ хўжаликлари ўлка ёки область ичида кўчирила бошлади.

Иккинчи тоифа бўйича тугатилган қулоқлар ва оила аъзолари мамлакатнинг чекка минтақаларидаги махсус посёлкаларга сургун қилинди. Бу замонавий тарихшуносликда “қулоқлар сургуни” ёки “меҳнат сургуни” деб аталади.

1930 йил 30 январда СССР ОГПУ коллегияси томонидан ОГПУ доимий вакиллигининг кенгаши чақирилиб, унда қулоқлар бўйича операцияларнинг барча масалалари, жумладан, 2-тоифадаги қулоқларни сургун қилиш масаласи муҳокама қилинади. Қулоқ оилаларини сургун қилиш ҳақидаги директив кўрсатма ОГПУнинг 1930 йил 2 февралдаги 44/21-сонли буйруғи билан берилган бўлиб, унда аксилинқилобий қулоқлар (1-тоифа) дарҳол тугатилиши, операциянинг 2-тоифадаги қулоқ хўжаликларини сургун қилиш кампанияси бошланишига қадар якунланиши кераклиги айтилган эди [2. Б. 165]. Бой қулоқ хўжаликлари (собиқ помешчиклар, ярим помешчиклар, маҳаллий йирик қулоқлар ва уларнинг оилалари, черков ва секталар фаолларини ва уларнинг оила аъзоларини) иттифоқнинг шимолий районларига сургун қилиш ва уларнинг мол-мулкини мусодара қилиш кўзда тутилган эди.

Қулоқ оилаларини сургун қилиш бўйича асосий қоидалар СССР Марказий Ижроия Комитети Президиумининг 1930 йил 4 февралдаги махфий йўриқномасида [3. Б. 69–70] ўз ифодасини топган. Унда иттифоқдош ва автоном рес-

публикалар Марказий ижроия комитетлари ва Халқ комиссарлари советларига, ўлка, область ижроия комитетларига қуйидаги кўрсатмалар берилган эди:

“а) қулоқ фаолларини, бой қулоқларни ва ярим помешчикларни СССРнинг чекка минтақаларига ва тегишли ўлканинг чекка районларига сургун қилиш;

б) қолган қулоқ хўжаликларини улар яшаб турган районнинг чекка ҳудудларига, колхоз ерларидан ташқарига кўчириш.

Қулоқларни СССРнинг чекка минтақаларига кўчириш ва тегишли ерларга жойлаштириш бўйича ташкилий ишлар ОГПУ зиммасига юкланади.

Тегишли ўлкаларнинг чекка районларига қулоқ оилаларини кўчириш ишлари билан ўлка (область) ижроия комитетлари шуғулланадилар. Тегишли районлар ичидаги кўчириш ишларига округ ва район ижроқўмлари масъулдирлар” [3. Б. 70].

Иккинчи тоифадаги қулоқ оилаларини сургун қилиш операцияларига раҳбарлик қилиш (сургун қилинаётганларни танлаш, мол-мулкини мусодара қилиш бўйича жойларда тезкор “учлик”лар ташкил қилиш, сургун қилинаётганларни қабул қилиш ва ҳисобга олиш, сургун жойига юбориш) учун комендантлар бошлиқ йиғув пунктлари ташкил этиш тавсия қилинади. Район ва округ ижроқўмларига эса сургун қилинадиган қулоқ хўжаликлари рўйхатини тузиш ҳамда сургун қилиш бўйича кампанияни пухта ўтказишни таъминлаш вазифаси юклатилади.

Жойларда қулоқ оилаларини сургун қилиш маҳаллий партия, комсомол, совет ва батрак-камбағаллар фаоллари томонидан ўтказилиши ҳам кўрсатмада айтиб ўтилган эди. Шунингдек, сургун қилинаётган оилаларнинг мол-мулкини мусодара қилиш тегишли жойларда ижроқўмлар томонидан марказ кўрсатмалари бўйича амалга оширилиши кераклиги кўрсатиб ўтилди [3. Б. 70].

Сургун қилинаётганларга жўнатилиш чоғида ўзи билан бирга белгиланган нормада керакли рўзғор буюмлари ва озиқ-овқат маҳсулотлари олишга рухсат берилган. Шунингдек, улар ўзлари билан болта, арра, лопатка, дурадгорлик асбоблари ва озиқ-овқатлар (икки ойга етарли даражада, ҳар бир оила учун 25-30 пуддан ошмаган миқдорда) олиши белгиланган [4. Б. 175–176].

СССР МИК Президиумининг 1930 йил 4 февралдаги умумий қоидаси асосида республикалар, ўлкалар ва областларда янада аниқ кўрсатмалар ишлаб чиқилди. Жумладан, ЎзКП(б) МК 1931 йил 15 сентябрда “Ёппасига коллективлаштириш районларида қулоқларни синф сифатида тугатиш билан боғлиқ тадбирлар ўтказиш тўғрисида” йўриқномани ишлаб чиқиб, жойларга махфий тамға билан йўллаган. Йўриқнома “Умумий кўрсатмалар”, “Ўзбекистон ССРдан ташқарига сургун қилиш тартиби”, “Ўзбекистон ҳудудидаги қулоқ посёлкаларига сургун қилиш тартиби”, “Район ҳудуди бўйича қулоқларни сургун қилиш тартиби ва таркиби (3-тоифа)”, “Буюмларни мусодара қилиш тартиблари” қисмларидан иборат бўлган [5. Б. 472–480].

Сургунга маҳкум хўжаликлар сони ва рўйхати район ижроқўмлари томонидан тузилиб, округ ижроия комитети томонидан тасдиқланган. Рўйхат тасдиқланганидан сўнг, биринчи тоифага мансуб қулоқ хўжаликлари ГПУ органлари ихтиёрига топширилган. ГПУ район сиёсий “учлик”лари томонидан қулоқлар рўйхати берилгандан сўнг, сургун қилинаётган оила эркакларини қамоққа олиши ҳам мумкин эди [6. Б. 54].

Йўриқномада учала тоифадаги қулоқ хўжаликларига тегишли мол-мулк, пул, қимматбаҳо қоғозлар мусодара қилиниб колхозларга ёки қишлоқ советлари ихтиёрига берилиши, қулоқлар ихтиёрида эса сургун жойидаги хўжалик фаолияти учун бир бош иш ҳайвони, минимум миқдорда иш қуроллари, кундалик уй-рўзғор буюмлари, кийим-кечак, озиқ-овқат, уруғлик ва 500 сўмгача пул қолдирилиши мумкинлиги белгиланди [6. Б. 54].

Қулоқ хўжалиги аъзолари йиғув пунктларига соқчилар кузатувида олиб борилиб, ОГПУнинг округ ёки район бўлими оператив гуруҳига топширилган. Оператив гуруҳ томонидан ҳар бир оиланинг тўғри ёки нотўғри қулоқ қилингани, йўриқномада белгиланган миқдорда мол-мулк, пул ва озиқ-овқат қолдирилганлиги текширилиши, йўриқномага зид ҳолат аниқланган тақдирда тегишли чора кўриши белгиланган. Йиғув пунктларидан ноҳақ қулоқ қилинганларни ва етарли миқдорда озиқ-овқати бўлмаган оилаларни сургун қилиб юборилиш ҳолатларига йиғув пунктлари комендантлари жавобгар бўлган [6. Б. 55].

Сургун қилинаётган ҳар бир оилага уларнинг ўз ҳисобларидан иссиқ кийим-бош, пойабзал, бир-икки қатор кийим, чойшаб, оддий хўжалик асбоб-анжомлари (кетмон, арра, болта, кирка ва шунга ўхшаш асбоблар), икки ойга етарли миқдорда озиқ-овқат, 500 сўмгача пул қолдирилиши, олиб кетилаётган буюмларнинг қиймати нақд пул билан бирга 3000 сўмдан ошмаслиги белгиланган [6. Б. 55].

Хўжалиги тугатилган қулоқ оилаларининг бутун мол-мулки қишлоқ советлари ёки райижроқўмлар қарори билан мусодара қилинган ва камбағалларнинг аъзолик бадали сифатида колхозларга берилган. Қимматбаҳо қоғозлар, олтин буюмлар ГПУ органлари орқали давлат тасарруфига олинган ва сақлаш учун молия бўлимларига топширилган [7. Б. 46–47].

Бошқа минтақаларга сургун қилинадиган биринчи ва иккинчи тоифага мансуб қулоқ оилаларини зудлик билан мамлакатнинг чекка минтақаларига сургун қилиш белгиланди. Йўриқномага кўра, оила таркибида меҳнатга яроқлилари бўлмаган хўжаликлар, 65 ёшдан ўтганлар, чақалоғи ёки ёш боласи бор оилалар, хомиладорлар, оғир касалларни сургун қилиш мувофиқ эмас деб топилди. Улар учинчи тоифага ўтказилиб, район ичида, колхоз ерларидан ташқарига кўчирилиши белгиланган эди [8. Б. 108]. Лекин амалда бу қоидаларга риоя қилинмади.

Сургун қилиш райижроқўмлар томонидан тузилган ва округ ижроқўмлари вакиллари томонидан тасдиқланган рўйхатлар бўйича амалга оширилиши белгиланган. Бу рўйхатлар колхозчилар ва камбағаллар йиғинида муҳокама қилиниши ва шундан кейингина сургун амалга оширилиши лозим эди.

Тугатилган қулоқ хўжалиги аъзолари йиғув пунктларига соқчилар кузатувида олиб борилган ва бу ерда анкета тўлдирилганидан кейин, улар ОГПУнинг округ ёки район бўлими оператив гуруҳига топширилган. Оператив гуруҳ томонидан ҳар бир оиланинг тўғри ёки нотўғри қулоқ қилингани, инструкцияда белгиланган миқдорда мол-мулк, пул ва озиқ-овқат қолдирилганлиги текширилиши лозим бўлган. Инструкцияга зид ҳолат аниқланган тақдирда қулоқ қилинган оилани орқага қайтариб юбориш лозим эди. Йиғув пунктларидан нотўғри қулоқ қилинганларни ва етарли миқдорда озиқ-овқати бўлмаган оилаларнинг сургун қилиб юборилишига йиғув пунктлари комендантлари жавобгар бўлган.

Ўзбекистонда қулоқ-бой унсурларининг фаоллигини ҳисобга олиб, ОГПУ органлари район “учлик”лари томонидан қулоқ қилинганлар рўйхати берилгандан сўнг сургун қилинаётган оила эркакларини қамоққа олиши ҳам мумкин эди. Сургун қилинаётганларнинг қочиб кетмасликлари ёки босмачи тўдаларни ташкил қилмасликлари учун шундай жазо чорасини қўллаш лозим кўрилган.

Ўзбекистон ССР ҳудудидан ташқарига сургун қилинадиган қулоқ оилалари ҳам ўзлари билан камида икки ойлик озиқ-овқат, зарур уст-бош, оддий рўзғор буюмлари (кетмон, болта, арра, кирка ва бошқалар), рўзғорда ишлатиладиган майда буюмлар олиши мумкин эди. Ҳар бир оила учун озиқ-овқат ва ишлаб чиқариш воситасидан ташқари 30 пудлик юк олиши кўрсатилган. Каравот, сандиқ ва бошқа оғир буюмлар олиш мумкин бўлмаган. Тугатилган қулоқ хўжаликларининг қолган мол-мулки қишлоқ советлари ёки райижроқўмлар қарори билан мусодара қилинган ва белгиланган баҳоларда камбағал-батракларнинг аъзолик бадали сифатида колхозларга берилган. 500 сўмдан ортиқ нақд пул, қимматбаҳо металлар, валюталар сақлаш учун молия бўлимларига топширилган.

Сургунни ташкил қилувчи район ташкилотлари ОГПУ органлари режаларида кўрсатилган тадбирлар асосида иш кўриб, сургун қилинаётган оилаларни концентрацион пунктларга етказишга раҳбарлик қилиши, қулоқ оилаларини поездларга жойлаштириш ва сургун жойига етказиб қўйиш ОГПУ органлари томонидан амалга оширилиши алоҳида кўрсатилган [9. Б. 77-78].

Қулоқ қилинган деҳқон хўжаликларини сургун қилишнинг идеал варианти юқоридагича белгиланган эди. Бироқ, мамлакатнинг чекка, кимсасиз, ноқулай минтақаларига минглаб бегуноҳ кишилар – эркак ва аёллар, қариялар ва болаларни сургун қилиш амалиёти гувоҳлик бермоқдаки, юқоридаги аниқ кўрсатмаларга риоя қилинмаган. Жумладан, йўриқномада 65 ёшдан ўтганлар, ҳомиладор ва ёш боласи бўлган аёллар сургун қилинмаслиги кўрсатилгани ҳолда, улар мажбуран сургун қилинди. Айрим ҳолларда бундайлар ўз оиласидан ажралиб қолишни истамади, айрим ҳолларда эса қолмоқчи бўлганларга район ижроия комитетлари розилик бермади.

Ўзбекистондан ташқарига сургун қилинган қулоқ оилаларининг кўпчилиги жўнатув пунктларига юпун кийимларда, ҳеч қандай буюмларсиз, ҳатто ялангоёқ ҳолда ҳайдаб келинган. Бу ҳақда ОГПУ органларининг ҳисоботларида кўплаб мисоллар келтириб ўтилган.

ОГПУнинг Ўрта Осиёдаги Мухтор вакиллиги Махфий-оператив бошқармаси (СОУ) бошлиғи Петросяннинг 1931 йил 31 августда юқори партия-совет органларига йўллаган маърузаномасида қулоқ оилаларини Украина ва Шимолий Кавказга сургун қилишнинг репрессив механизми яққол ўз ифодасини топган. Унда айтилишича, ВКП(б) МК Ўрта Осиё бюросининг 1931 йил 29 июндаги қарори билан Ўрта Осиё республикаларидан 6000 қулоқ хўжалигини минтақадан ташқарига сургун қилиш белгиланган бўлиб, бу операцияга кўпгина районларда етарлича тайёргарлик кўрилмаган. Жумладан, район ташкилотлари қулоқ оилаларининг аниқ рўйхатини тузмаганлар, мавжуд рўйхатдагилар эса тўла эмас, айрим хўжаликлар ўз-ўзини тугатган ёки қочиб кетган [4. Б. 18-19].

Қулоқ хўжаликларини сургун қилиш бўйича тайёргарлик ишлари ОГПУ органлари томонидан 1931 йил июнь ойи охирларида тугалланган. Оператив режани ишлаб чиқишда камбағал, ўртаҳол хўжаликларни ва ногиронларни сургун қилмасликка эътибор берилган, шунингдек, сургун қилинадиганларнинг районлар бўйича лимити белгиланган.

1931 йилнинг июнь ойи давомида Ўрта Осиё республикаларидаги қулоқ хўжаликларининг умумий миқдори белгиланган. Унга кўра, Ўзбекистондан – 8346 хўжалик, Туркманистондан – 6322 хўжалик, Қирғизистондан – 2055 хўжалик, Тожикистондан – 1632 хўжалик, Ўрта Осиё бўйича жами 18356 хўжалик қулоқ сифатида рўйхатга олинган. Ушбу миқдордан келиб чиқиб, сургун қилинадиган хўжаликлар республикалар бўйича қуйидагича тақсимланган: Ўзбекистондан – 3500 хўжалик, Туркманистондан – 1000 хўжалик, Қирғизистондан – 700 хўжалик, Тожикистондан – 700 хўжалик, Қорақалпоғистондан 100 хўжалик, Ўрта Осиё бўйича 6000 хўжаликни сургун қилиш режалаштирилган [10. Б. 234].

Жойларда қулоқ хўжаликларини рўйхатга олиш ишлари аниқ йўлга қўйилмаган, натижада йиғув пунктидагилар сургун қилинадиган хўжаликлар ҳақида аниқ маълумотларга эга бўлмаган. Бухоро оператив сектори районлари бўйича йиғув пунктига келтирилган 58 қулоқ хўжалигидан 36 тасида оила бошлиғи қариялар ва ногиронлар бўлган, 22 та оила эса қулоқлар рўйхатига нотўғри киритилган.

Хумдон райони бўйича сиёсий вакил қулоқ оилаларини қамоққа олиш билан ўзи шуғулланган. Унинг участкасида 78-80 ёшли касал қариялар ҳам сургун қилиш учун келтирилган.

Термиз опersектори районларида 12 та хўжалик нотўғри равишда қулоқлар рўйхатига олинган. Тошкент райони бўйича 25 та хўжалик сургун қилишдан чиқарилган: улардан 3 таси ногиронлиги, 5 таси қариялиги, 12 таси нотўғри рўйхатга олингани учун, 5 таси эса бошқа сабаблар билан қолдирилган.

Фарғона оператив сектори районларидан 60 дан ортиқ хўжалик сургун қилишдан чиқарилган. Улардан 35 таси оилада меҳнатга яроқлилар бўлмагани учун, 20 таси эса қулоқлар рўйхатига нотўғри киритилгани учун чиқарилган [4. Б. 21-22].

Қулоқ оилаларини сургун қилиш операциясини ўтказиш учун қуйидаги тадбирлар белгиланган: ҳар бир оиланинг меҳнатга яроқли аъзоси қочиб кетмаслиги учун ҳибсга олинган, операцияни 21-22 август кунларида кечаси ўтказиш белгиланган. 30 августда эса қулоқ оилаларини сургун қилиш асосан якунланган. Биринчи эшелонга қулоқ оилаларини чиқариш ОГПУ Транспорт бўлими режаси асосида 24 августда, эшелонларни жўнатиш эса 25 августда амалга оширилган. Ҳар куни 2 тадан эшелон сургун жойига юборилган. Улардан бири Каспий денгизи орқали Шимолий Кавказ ўлкасига, иккинчиси Казалинск орқали Украинага жўнатилган [4. Б. 23].

1931 йилнинг 31 августида жўнатилиши лозим бўлган 20 та эшелондан 9 таси йўлда бўлган. Уларда 2108 оила бўлган (Пишпекдан йўлга чиққан 610-эшелондан ташқари). Сургун пайтида қулоқларнинг қочишга уриниш ҳаракатлари содир этилмаган. Эшелонларнинг таъминоти кўнгилдагидек йўлга қўйилган.

Ўрта Осиё республикаларидан қулоқ оилаларини бошқа ўлкаларга сургун қилиш режаси тўла бажарилган. Лекин ОГПУ Ўрта Осиё мухтор вакиллигининг маърузаномасига кўра, бу операцияни ўтказиш чоғида маҳаллий партия-совет органлари вакиллари томонидан айрим оғмачиликларга ҳам йўл қўйилган. Чунончи, сургун қилиш бўйича қишлоқ ва район вакил-

лари операция ишида суст фаолият кўрсатган, кўп ҳолларда улар бу ишга бефарқлик билан қараган. Айрим жойларда партия аъзолари ва қишлоқ фаоллари сургун қилинаётган қулоқ оилаларига ҳамдардлик билдирган, баъзилари эса сургун пайтида ҳатто йиғлаган. Баъзи жойларда (Тошкент, Қирғизистон) сургун қилинаётганлар учун пул йиғилган [4. Б. 23-24].

Айни пайтда айрим районларда сургун қилишга масъул бўлган партия-совет ходимлари ҳаддан ошиш ҳаракатларини содир этган. Масалан, ЎзКП(б) Қибрай қишлоқ партия ячейкаси масъул котиби Миродилов томонидан сургун қилинаётган қулоқларнинг қариндошлари ҳам қамоққа олинган.

Қулоқларни рўйхатга олиш ва сургун қилиш бўйича масъул ходимларнинг ҳаддан ошишлари, асосан, камбағал ва ўртаҳол хўжаликларни ҳам қулоқлар қаторига киритишларида кўпроқ кўринган. Энг ёмони, баъзи районларда сиёсий комиссиялар, ҳатто Марказий Комитет вакиллари районлар бўйича ўта юқори сургун қилиш нормаларини белгилаганлар. Масалан, Нарпай райони бўйича вакил Антонов районда 180 тадан ортиқ қулоқ хўжаликлари мавжудлигига кўпчиликни ишонтирган ва бу миқдорни ортиғи билан бажарган. Бу каби ҳолат Қува, Молотов районларида ҳам кузатилган [11. Б. 98-99].

Сургун операциясини ўтказишда баъзи фаоллар сургун қилинаётганларнинг бутун ашёларини мусодара қилиб, уларни сургун жойига ялангоёқ ҳолда келтирганлар. Қўқон йиғув пунктига биринчи куни келтирилган қулоқ оилаларининг ярми юпун аҳволда бўлган. Айрим жойларда сургун қилинаётганлар фаоллар томонидан калтакланган. Вобкент райони Тириста қишлоқ совети вакили Алиев сургун қилинаётган аёллардан Ҳожи Ҳамраева, Фотима Раҳматоваларни калтаклаган. Бухоро райони партия комитети вакили Жангиров Арапхона қишлоғилик ўртаҳол деҳқон Қобиловни милтиқ қўндоғи билан урган, натижада Қобилов кўп қон йўқотган [4. Б. 26].

Сургун операцияси даврида бу ишга масъул кишиларнинг сургун қилинаётганларга ачиниши, уларга хайрихоҳлик қилишлари ҳам кузатилган. Тошкент округи Калинин районида сургун қилиниши лозим бўлган бой қўлга олинганида, унга ачиниб йиғлаганлар. Тошкент районида қулоқ оилалари сургун қилинаётган пайтда айрим партия аъзолари ва соқчилар йиғлаганлар. Бу каби ҳолатлар Ўрта Осиёнинг барча республикаларида юз берган. Айрим ҳолларда партия-совет ходимлари сургун операциясига бефарқлик билан қараб, бунга ўз норозилигини намоён қилганлар [4. Б. 26-27].

Умумий ҳолатда маҳаллий ҳокимият органларининг ўзбилармонликлари натижасида қулоқ сифатида сургун қилинган оилалар қаторига кўплаб ўртаҳол, ҳатто камбағал хўжаликлар, қишлоқ зиёлилари, руҳоний оилалар ҳам қўшиб юборилди. Энг ачинарлиси, сургун қилинаётганлар юк ташиладиган эшелонларга тиқилинч ҳолда жойлаштирилганлар. Йўл давомида уларга худди жиноятчиларга бўлганидек муомала қилинган. Вагонларга керагидан ортиқ одам ортилгани учун уларда жуда ноқулай аҳвол юзага келган. Август ойидаги жазирама иссиқда юк вагонидаги ҳарорат янада юқори бўлган. Бу вазиятда йўл давомида кўплаб қариялар ва ёш болалар бевақт нобуд бўлган.

ОГПУ органлари сургун операциясини амалга оширишда қулоқ оилаларини вагонга ортиш, йўл давомида кузатиб бориш, охирги темирйўл станцияларида қабул қилиб олиш, станцияларда уларни турар жой билан таъминлаш, овқатлантиришни ташкил этиш каби масалаларни аввалдан режалаштирган. ОГПУ Транспорт бўлими юз минглаб кишиларни темир йўл орқали ташишни ташкил этиш дастурини пухта ишлаб чиққан. Улар 16 та минтақа бўйича 1700 та товар эшелонларини жамлаган. Қулоқ оилалари ортилган эшелонларнинг сургун жойигача харбийлаштирилган жадвал асосида ҳаракатланиши белгиланган.

Сургун пайтида режадан ўрин олган баъзи жиҳатларга эътибор берилмади. Чунончи, ОГПУнинг №44/21 сонли буйруғида сургун қилинаётганларни йўл давомида узлуксиз қайноқ сув билан ва тиббий хизмат билан таъминлаб бориш айтилган эди. ОГПУ Транспорт бўлими эса сургун қилинаётганларни станцияларда камида 2 кунда бир маҳал иссиқ овқат билан таъминлаб туриши зарур эди. Лекин бундай минимум даражадаги қулайлик ҳам сургун пайтида яратилмади [12. Б. 156].

Сургун қилинганлар ичида болалар кўпчиликни ташкил этди. Сургун қилинганларнинг аксарияти меҳнатга яроқсизлар: болалар, қариялар ва ногиронлар бўлган. Кўплаб оилалар эса (асосан 1-тоифа) оила бошлиқларисиз сургун қилинган. Бундай шароитда биринчи навбатда болалар, қариялар ва беморларга тегишли шароит яратиш зарур эди.

1930 йил 18 мартда ОГПУ раҳбарияти барча мухтор вакилликларга махсус директива юбориб, биринчи ва иккинчи тоифадаги қулоқ хўжаликлари таркибида меҳнатга яроқлилари бўлгандагина сургун қилиниши, таркибида ногиронлар бўлган оилалар сургун қилинмаслиги, сургун қилинаётган оилалар ихтиёрида кераклі нормадаги озиқ-овқат ва буюмлар қолдирилиши лозимлиги тўғрисида кўрсатма берган эди [13. Б. 80]. Афсуски, сургун пайтида бу кўрсатмаларга риоя қилинмади.

1931 йилнинг август-сентябрь ойларидаги Ўрта Осиё республикаларидан қулоқ оилаларини Украина ва Шимолий Кавказга сургун қилиш операцияси давомида Ўзбекистон бўйича жами 3500 хўжалик (18572 киши) сургун қилишга жалб этилиб, амалда 3305 хўжалик (17843 киши) сургун қилинди; Туркманистондан 501 хўжалик (3252 киши) сургунга жалб этилиб, амалда 430 хўжалик (2332 киши) сургун қилинди; Тожикистондан 700 хўжалик (5840 киши) сургунга жалб этилиб, амалда 688 хўжалик (4000 киши) сургун қилинди; Қирғизистон бўйича 700 хўжалик (4761 киши) сургун қилиниши белгиланиб, амалда 708 хўжалик (3559 киши) сургун қилинди. Ўрта Осиё бўйича режага кўра 5401 хўжалик (32425 киши) сургун қилиниши белгиланиб, амалда 5131 хўжалик (27734 киши) сургун қилинди [4. Б. 48-49].

Қулоқлар сургуни бўйича рақамлар умумлаштирилганда маълум бўладики, 1931 йилнинг 1 сентябригача Ўрта Осиё республикаларидан 6944 оила (33278 киши) сургун қилинган. Улардан 159 оила (197 киши) 1930 йилда, 6785 оила (33081 киши) 1931 йилда сургун қилинган [14. Б. 17].

1931 йилнинг сентябригача СССРнинг 22 та минтақасидан чекка ўлкаларга 265795 қулоқ оиласи сургун қилинди. 1930-1931 йиллардаги қулоқ қилиш жараёнида биринчи, иккинчи ва учинчи тоифадаги қулоқ хўжаликларидан жами 381026 хўжалик сургун қилинди. Сургун қилинган оилалар таркиби 1803392 кишидан иборат эди [13. Б. 85].

Умуман, 1931 йилдаги қулоқ хўжаликларини тугатиш ва сургун қилиш жараёнида бу оммавий кампаниянинг репрессив механизми ўзига хос тарзда намоён бўлди. Сургунни амалга оширишда ОГПУ органлари совет давлатининг асосий жазо муассасаси сифатида етакчи ўрин эгаллади. Энг муҳими, сургун қилиш давомида совет ҳукумати расмий сиёсатидан оғиш ҳоллари юз берди, қўпол хатоларга йўл қўйилди. Сургун қилинган “қулоқ” оилалари таркибига минглаб ўртаҳол, камбағал хўжаликлар, шунингдек, қишлоқ зиёлилари, руҳонийлар киритиб юборилди.

Адабиётлар:

1. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. В 4-х томах. / Том 3. 1930–1934 гг. Кн. 1. 1930–1931 гг. / Под ред. А.Береловича, В.Данилова. – Москва: РОССПЭН, 2003. – 864 с.

2. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы в 5 томах. / Под ред. В.Данилова, Р.Маннинг, Л.Виолы. Том 2. Ноябрь 1929 – декабрь 1930 г. / Отв. ред. Н.Ивницкий. – Москва: РОССПЭН, 2000. – 928 с.

3. Архивы Кремля. Политбюро и крестьянство: высылка, спецпоселение. 1930–1940. Книга 1. / Отв. ред. Н.Н.Покровский. – Москва: РОССПЭН, 2005. – 912 с.

4. Трагедия среднеазиатского кишлака: коллективизация, раскулачивание, ссылка 1929–1955 гг. Документы и материалы. Том 2. / Сост.: Р.Т.Шамсутдинов, Б.М.Расулов. Под ред. Д.А.Алимовой. – Ташкент: Шарк, 2006. – 496 с.

5. Трагедия среднеазиатского кишлака: коллективизация, раскулачивание, ссылка 1929–1955 гг. Документы и материалы. Том 1. / Сост.: Р.Т.Шамсутдинов, Б.М.Расулов. Под ред. Д.А.Алимовой. – Ташкент: Шарк, 2006. – 656 с.

6. Ўзбекистон Миллий архиви (ЎзМА), Р.837-фонд, 8-рўйхат, 311-иш.

7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси архиви (ЎзР ПАА), 58-фонд, 7-рўйхат, 237-иш, 46–47-варақлар.

8. *Шамсутдинов Р*. Ўзбекистонда советларнинг қулоқлаштириш сиёсати ва унинг фожиали оқибатлари. – Тошкент: Шарқ, 2001.

9. *Абдуллаев М.Ғ*. Ўрта Осиёдаги махсус посёлкалар тизими ва сургун қилинган қулоқлар тақдири (1930–1954 йиллар). – Тошкент: Akademnashr, 2018. – 352 с.

10. Сталинские депортации. 1928–1953. / Под общ. ред. акад. А.Н.Яковлева. Сост. Н.Л.Поболь, П.М.Полян. Россия. XX век. Документы. Москва: МФД: Материк, 2005. – 904 с.

11. ЎзМА, Р.837-фонд, 26-рўйхат, 256-иш, 98-99-варақлар.

12. *Ивницкий Н.А*. Коллективизация и раскулачивание (начало 30-х годов). – Москва: Магистр, 1994. – 287 с.

13. *Шашков В.Я*. Раскулачивание в СССР и судьбы спецпереселенцев. 1930–1954 гг. – Мурманск: 1996. – 280 с.

14. *Земсков В.Н*. Спецпоселенцы в СССР 1930–1960. – Москва: Наука, 2003. – 306 с.

THE REPRESSIVE MECHANISM OF "KULAK EXILE" IN THE PROCESS OF COLLECTIVIZATION

M.G. Abdullaev[1], A.T. Matboboev[1]

Ilmiy xabarnoma. Seriya: Gumanitar tadqiqotlar – Scientific Bulletin. Series: Humanitarian Studies. 2022. 7(67). 13-20.

[1]Andijan State University, Andijan, 170100, str. University, 129 (Uzbekistan). E-mail: agsu_info@edu.uz

Keywords: *collectivization, dekulakization, 'Kulak exile', OGPU, repressive mechanism, categories of kulaks, regions of exile, instruction, 'troika', expulsion operation, special settlements.*

The collectivization of agriculture in the years 1929-1933 was carried out along with the earmarking of peasant farms. At the end of 1929 - at the beginning of 1930, in some countries and regions of the USSR, by the decision of the local authorities, kulak farms were confiscated and exiled outside the country or region.

On January 30, 1930, the Council of the Permanent Representative Office of the OGPU was convened by the collegiums of the OGPU of the USSR, which discussed all issues of operations on kulaks, including the issue of the deportation of kulaks of the 2nd category. The directive to deport Kulak families was issued by the OGPU order No. 44/21 of February 2, 1930. The main rules for the deportation of Kulak families were expressed in the secret instruction of the Presidium of the Central Executive Committee of the USSR dated February 4, 1930.

On the basis of the general rule of the Presidium of the Central Executive Committee of the USSR dated February 4, 1930, more specific instructions were developed in the republics, regions and regions. For example, on September 15, 1931, the Central Committee of the Communist Party of Uzbekistan developed the instruction "On conducting activities related to the termination of kulaks as a class in the collectivization regions" and sent them to the places with a secret stamp. The number and list of households sentenced to exile was compiled by district executive committees and approved by the district executive committee. After the approval of the list, the kulak farms belonging to the first category were handed over to the GPU authorities. The GPU could also imprison the men of the exiled family after being given a list of ears by the regional political "troika".

The members of the austerity were taken to the assembly points under the watch of the guards and handed over to the operative group of the district or district department of the OGPU. The operative group is determined to check whether each family has been listened to correctly or incorrectly, whether they have left the amount of property, money and food specified in the instructions, and to take appropriate measures if a situation contrary to the instructions is found. All the property of kulak families whose farms were liquidated were confiscated by the decision of the village soviets or executive committees and given to collective farms as a membership fee for the poor. Stocks, gold items were taken into state ownership through GPU authorities and handed over to finance departments for safekeeping.

In the instructions, the ideal version of the mechanism of exile of kulak families was defined as such. However, the practice of deporting millions of innocent people - men and women, elderly and children - to remote regions of the country testifies that the above instructions have not been followed. Kulak families were treated like criminals during the transportation to the designated place of exile. They were loaded into freight wagons.

References:

1. Berelovich, A. (ed.) (2003) *Sovetskaya derevnya glazami VCHK-OGPU-NKVD. 1918-1939* [Soviet village through the eyes of the CHEKA-OGPU-NKVD. 1918-1939]. Dokumenty i materialy. 1930-1934 gg. Kn. 1. 1930-1931 gg. [Documents and materials. 1930-1934. Book 1. 1930-1931]. In 4 volumes. Vol. 3. Moscow: ROSSPEN.

2. Danilov, V.P. (ed.) (2000) *Tragediya sovetskoj derevni. Kollektivizaciya i raskulachivanie* [The tragedy of the Soviet village. Collectivization and dekulakization]. Documents and materials in 5 volumes. Vol. 2. November 1929-December 1930. Moscow: ROSSPEN.

3. Pokrovskiy, N.N. (ed.) (2005) *Arhivy Kremlya. Politbyuro i krestyanstvo: vysylka, specposelenie. 1930-1940*. [Archives of the Kremlin. The Politburo and the Peasantry: expulsion, special settlement. 1930-1940.]. In 2 volumes. Vol. 1. Moscow: ROSSPEN.

4. Alimova, D.A (ed.) (2006) *Tragediya sredneaziatskogo kishlaka: kollektivizaciya, raskulachivanie, ssylka 1929-1955 gg*. [The tragedy of the Central Asian village: collectivization, dispossession, exile 1929-1955]. Documents and materials in 3 volumes. Vol. 2. Tashkent: Sharq.

5. Alimova, D.A (ed.) (2006) *Tragediya sredneaziatskogo kishlaka: kollektivizaciya, raskulachivanie, ssylka 1929-1955 gg.* [The tragedy of the Central Asian village: collectivization, dispossession, exile 1929-1955]. Documents and materials in 3 volumes. Vol. 1. Tashkent: Sharq.

6. *O'zbekiston Milliy arxivi* (O'zMA) [National archive of Uzbekistan]. Fund R.837. List 8, Folding Volume-311.

7. *O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi arxivi* (O'zR PAA) [Archive of the Administration of the President of the Republic of Uzbekistan]. Fund 8. List 7, Folding Volume-237.

8. Shamsutdinov R. (2001) *O'zbekistonda sovetlarning quloqlashtirish siyosati va uning fojiali oqibatlari* [Soviet eavesdropping policy and its tragic consequences in Uzbekistan]. Tashkent: Sharq.

9. Abdullaev, M.G. (2018) *O'rta Osiyodagi maxsus posyolkalar tizimi va surgun qilungan quloqlar taqdiri (1930-1954 yillar)* [Special settlements system in Central Asia and the fate of exiled kulaks 1930-1954]. Tashkent: Akademnashr.

10. Yakovlev, A.N. (ed.) (2005) *Stalinskie deportatsii. 1928-1953* [Stalinist deportations. 1928-1953]. Russia. XX century. The documents. Moscow: Materik.

11. *O'zbekiston Milliy arxivi* (O'z MA) [National archive of Uzbekistan]. Fund R.837. List 26, Folding Volume-256.

12. Ivnitskiy, N.A. (1994) *Kollektivizatsiya i raskulachivaniye (nachalo 30-h godov)* [Collectivization and dispossession (early 30s)]. Moscow: Magistr.

13. Shashkov, V.Ya. (1996) *Raskulachivanie v SSSR i sudby specpereselencev 1930-1954 gg.* [Dispossession in the USSR and the fate of special settlers 1930-1954]. – Murmansk. – 280 p.

14. Zemskov, V.N. (2003) *Specposelency v SSSR. 1930-1960* [Special settlers in the USSR. 1930-1960]. Moscow: Nauka.

Муаллифлар ҳақида маълумот:

АБДУЛЛАЕВ Музробжон Ғуломович – тарих фанлари доктори, Андижон давлат университети Ўзбекистон тарихи кафедраси профессори в.б. E-mail: muzrobjon@list.ru

МАТБОБОЕВ Азаматжон Турсунович – Андижон давлат университети, Ўзбекистон тарихи кафедраси мустақил тадқиқотчиси. E-mail: azamatmatboboyev@mail.ru